

SKENARËT LIDHUR ME COVID-19 DHE RIMËKËMBJA SHËNDETËSORE E EKONOMIKE

Korrik 2020

SKENARËT LIDHUR ME COVID-19 DHE RIMËKËMBJA SHËNDETËSORE E EKONOMIKE

Korrik 2020

Financuar nga:

Ky publikim është i financuar nga Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur (KFOS)
dhe përgatitur nga Instituti për Hulumtime Zhvillimore Riinvest.

Deklaratë mohimi:

Pikëpamjet e shprehura në këtë raport janë të autorëve dhe nuk përfaqësojnë domosdoshmërisht ato të mbështetësve.

Autor:

Muhamet Mustafa, Këshilltar Senior në Institutin Riinvest

Design:

Envinion

Origjinali është shkruar në shqip.

Publikuar nga:

RIINVEST INSTITUTE

Lidhja e Prizrenit nr. 42

10000 Prishtinë, Republika e Kosovës

tel: + 381 (0)38 244320 | 38 223816

e-mail: riinvest@riinvestinstitute.org

www.riinvestinstitute.org

E drejta autoriale © 2020 nga INSTITUTI RIINVEST.

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Asnjë pjesë e këtij publikimi nuk mund të riprodhohet, të ruhet në ndonjë sistem riprodhimi, apo të transmetohet, në asnjë formë apo nga asnjë mjet, qoftë elektronik, apo mekanik, fotokopjues, regjistruar apo tjetër, pa lejen paraprake me shkrim nga botuesi.

1.HYRJE

Frenimi i përhapjes së Covid-19 për të zvogëluar viktimat në njerëz dhe në ekonomi dhe marrja e masave për rimëkëmbje të ekonomisë dhe aktiviteteve sociale mbeten preokupimi themelor në planin global dhe atë nacional në secilin vend. Edhe pas më shumë se tre muaj ballafaqimi me këtë situatë ende ka një pasiguri lidhur me trendët e mëtejme edhe sa u përket infektimeve e dhe të përballjes me pasojat në ekonomi dhe më gjerë në shoqëri.

Në kushte të ngjashme të pasigurisë dizajnimi i politikave, masave dhe aksioneve për t'i përballuar rrisqet e shfrytëzuar shanset , në planin e qeverisjes dhe politikëbërjes , zakonisht bazohet edhe në përvijimin e skenarëve të mundshëm të zhvillimit të situatës. Skenarët bëjnë të mundur që krijuesit dhe zbatuesit e politikave të jenë më të përgatitur dhe më fleksibil për t'u adaptuar ndaj situatave të ndryshme, e për të cilat ata kanë të ndërtuar politikat dhe instrumentet alternative për t'u përgjigjur nëse ndodhin skenarët alternativë.

Ajo që duket tanimë më qartë është se të gjitha vendet duhet të përgatiten për zgjidhje që mundësojnë një lloj “bashkëjetese” me prezencën e COVID-19. Kjo nënkupton të menaxhohet një fluks infektimesh pa pasur nevojë që të kthehen situatat e mbylljes dhe karantinimit çfarë e kishim në shumicën e vendeve, duke përfshirë edhe rajonin e Ballkanit Perëndimor dhe Kosovën që nga mesi i marsit e deri kah gjysma e majit. Kështu edhe pse trendi i infektimeve pas heqjes së masave shtrënguese në shumicën e sektorëve, në vendet e Ballkanit Perëndimor, por edhe në Kosovë, (pothuajse është dy/trefishuar), nuk shihet si një opsion rikthimi i karantinimit ekstenziv. Kjo për një arsye të thjeshtë: një kostoje të papërballueshme për buxhetin e këtyre vendeve dhe humbjet e papërballueshme të shumicës së bizneseve.

Skenarët e mundshëm të zhvillimit të ngjarjeve ndërtohen mbi supozime të caktuara e duke u bazuar te faktorët kyç ndikues në procesin e zhvillimit të ngjarjeve (të njohur në teorinë dhe teknikën e ndërtimit të skenarëve si “key drivers of change”).

Ky punim është përgatitur në kuadër të projektit “Përmirësimi i politikave për të përballuar efektet negative të vi-

rusit COVID-19’ (Corona Virus Disease, 2019) të financuar nga Fondacioni i Kosovës për Shoqëri të Hapur (KFOS) , të cilin po e realizon Instituti Riinvest, me mbështetje të Fondacionit Kosovar për Shoqëri të Hapur. Deri tani janë publikuar dy punime, njëri lidhur me situatën dhe implikimet në rajonin e Ballkanit Perëndimor dhe tjetri lidhur me Pakon emergjente të Qeverisë së Kosovës dhe efektet në zbatimin e saj. Ky punim ka për qëllim t'i trajtojë trendët globalë lidhur me Corona Virusin, skenarët e mundshëm të zhvillimit të ngjarjeve dhe refleksionet e tyre në Kosovë. Gjatë korrikut në bazë të këtyre kontributeve dhe intervistave me udhëheqësit e rreth 35 bizneseve në Kosovë do të përgatitet një raport përmbledhës studimor, i cili do të përqendrohet lidhur me rekomandimin e politikave të rimëkëmbjes, duke pasur parasysh edhe programin përkatës qeveritar.

Skenarët bëjnë të mundur që krijuesit dhe zbatuesit e politikave të jenë më të përgatitur dhe më fleksibil për t'u adaptuar ndaj situatave të ndryshme, e për të cilat ata kanë të ndërtuar politikat dhe instrumentet alternative për t'u përgjigjur nëse ndodhin skenarët alternativë.

2.SKENARËT GLOBAL

Skenarët e zhvillimeve lidhur me COVID-19 dhe pasojat e tyre ekonomike dhe sociale mund të përvijohen varësisht nga dy boshte faktorësh kyç të ndikimit: (1) gjerësia dhe thellësia e përhapjes së Covid dhe kapacitetet (teknike e humane) e vendeve të caktuara në aspektin e shëndetit publik për një përgjigje efektive në funksion të vënies nën kontroll të epidemisë dhe boshti tjetër (2) Përgjigjja e qeverive qendrore dhe lokale me masat ekonomike për t'i zbutur ndikimet, konsoliduar aktivitetet ekonomike dhe për të siguruar kthimin në një gjendje normale (Mc Kinsey, prill 2020). Varësisht nga kombinimet e mundshme të këtyre faktorëve (key drivers of change) Mc Kinsey ka zhvilluar 9 skenarë të ndryshëm.

Në mënyrë telegrafike këta skenarë duken si vijon: (1) situata kur kontrolli rapid i virusit nga institucionet e shëndetit publik është efektiv (merr 2-3 muaj), por intervenimet qeveritare me politika për konsolidimin e aktiviteteve ekonomike nuk janë efektive, dhe kjo do të rezultonte me një përshtatje afatgjatë pas krizës, një konsolidim më të ngadalshëm; Skenari tjetër dallon nga i pari për faktin se përgjigjja ndaj virusit dhe parandalimit të tij pas një efektiviteti e suksesi fillestar, vijon të jetë i pamjaftueshëm, kështu që del si domosdo që të vazhdohet më gjatë distancimi social e për pasojë rimëkëmbja ekonomike do të ngadalësohet e me këtë edhe konsolidimi i fillimit të rritjes ekonomike; Skenari (3) një kombinim fatal, kur përgjigjja me politika shëndetësore është e dobët dhe kur masat e politikave dhe aksioneve qeveritare në ekonomi paraqiten joefektive dhe kjo shkakton një rënie afatgjatë ekonomike, pasoja tejet negative në gjatësinë e krizës dhe rikthimit në normalitet.

Grupi tjetër i skenarëve ndërlidhet me një kombinim tjetër potencial të përgjigjes me politika shëndetësore dhe masa qeveritare në favor të aktiviteteve ekonomike, kur te dyjat janë vetëm pjesërisht efektive, variante të skenarëve

potencialë (4) virusi i mbizotëruar – me rritje e rikthim të ngadalshëm të ekonomisë edhe kur ai është kontrolluar mirë (2-3) muaj, por pasojat do të jenë ringjallje e ngadalshme, kurse në kushtet e përgjigjeve joefektive në kontrollin e virusit ose me eskalimin e tij, pasojat negative mund të jenë afatmesme e ndoshta edhe afatgjatë, me vite.

Duke marrë parasysh rrjedhat e përgjithshme, McKinsey si më të mundshme (palusible) ka zgjedhur dy prej tyre: Skenari A3 i cili është një kombinim i një situatë ku virusi zgjerohet deri midis kuartalit të dytë dhe pastaj fillon reduktimi tij si përgjigje e masave në planin e shëndetit publik, por masat në planin ekonomik kanë qenë vetëm pjesërisht (apo mesatarisht) efektive¹

Skenari A1: virusi rikthehet pas një rënie sezonale (ngase masat në aspektin shëndetësor kanë qenë vetëm pjesërisht efektive, dhe masat në planin ekonomik po ashtu të ngjashme me skenarin paraprak (po ashtu pjesërisht efektive). Sipas këtij skenari kjo situatë do të prodhonte një rikthim shumë më të ngadalshëm të normalitetit dhe pasoja në rënie më të madhe të GDP-së². Sipas këtij skenari shumicës së vendeve do t'iu duhen së paku dy vjet për kthim në normalitet dhe situata në ekonomi do të përcillet me falimentime të bizneseve dhe rritje të lartë të papunësisë të paparaparë që nga krizat ekonomike të viteve 1930.

Duke qenë se situata është komplekse me rëndësi esenciale është të sigurohet një bashkërenditje efektive e masave në planin e shëndetit publik dhe të masave mbështetëse biznesore për ekonomi, një pune ekipore dhe të bashkërenditur, duke inkuadruar në këto aktivitete maksimalisht edhe sektorin privat si një parakusht për të siguruar një rikthim më të shpejtë në gjendjen e para krizës.

Fondi Monetar Ndërkombëtar në projeksionet më të reja

1 Sipas këtij skenari kjo situatë do të prodhonte një rikthim shumë më të ngadalshëm të normalitetit, dhe pasoja në rënie më të madhe të GDP-së. Rënie në Kinë në krahasim me kuartalin paraprak -3,9%, në baza vjetore -2%, kthimi në normalitet Q2 të 2021; në rastin e SHBA-së situata do të zhvillohej ashtu që rënia në krahasim me kuartalin para Covid-19 do të ishte 10.6%, në baza vjetore -2.4%, e kthimi në normalitet në Q2 të 2021; Në BE rënia në krahasim me kuartalin para Covid - 12,2%, në baza vjetore 9.7%, e kthimi në normalitet është Q3 2023 (Mc Kinsey, prill 2020)

2 Rënie në Kinë në krahasim me kuartalin paraprak -3,9%, në baza vjetore -2%, kthimi në normalitet Q2 të 2021; në rastin e SHBA-së situata do të zhvillohej ashtu që rënia në krahasim me kuartalin para Covid-19 do të ishte 10.6%, në baza vjetore -2.4%, e kthimi në normalitet në Q2 të 2021; Në BE rënia në krahasim me kuartalin para Covid 12,2%, në baza vjetore 9.7%, e kthimi në normalitet është Q3 2023; (Mc Kinsey, prill 2020)

e paraqet situatën më serioze sesa në fillim dhe korrigjon projeksionet e tij, të cilat duken si një gjendje miksi mid-is këtyre dy skenarëve, duke projektuar një rënie të GDP-së në nivel global 4.9% (qershor 2020), në vend të 1.9% (prill 2020)³. Tkurrja e GDP-së dhe e të ardhurave për një banor projektohet për 95% të vendeve të botës. Disa shenja të përmirësimit shihen por pasiguria është e madhe në kushtet kur 75% e vende të botës janë hapur pas masave strikte të karantinimit. (IMF, June 2020).

Ekonomistët më të njohur po tërheqin vërejtjen se çmimi i pandemisë (tall) do të jetë shkatërrues dhe apelojnë për një plan imediat shpëtimi. "Covid-19 është një problem global që kërkon edhe qasje globale". (Stiglitz, Project Syndicate, April 2020). Problem i veçantë janë ekonomitë në zhvillim ngase ato kanë zgjedhje më të pakta dhe më të vështira. Andaj Stiglitz tërheq vërejtjen për rrezikun që të ndodhë përkeqësimi i varfërisë, deri në një situatë kur një popull ka brengë ushqimin dhe kur një ulje e vogël e të ardhurave, mund të ndikojë në rritjen e varfërisë. Ky është rreziku i krijimit të situatës kur kreditorët kanë më shumë borxhe sesa që mund të paguajnë. Ristrukturimi i borxheve konsiderohet i domosdoshëm në periudhën postpandemike!

Këtë problem e spikatin edhe ekspertët e 'think tank-ut' të njohur Bruegel⁴ duke potencuar se Covid-19 është sfida më madhe e paraqitur për ekonomitë në zhvillim në historinë më të re. Varësia ekscesive e këtyre ekonomive emergjente nga financimi i jashtëm në kombinim me një reduktim radikal të qasjes në burime financimi nga turizmi, eksporti, remitancat, rënia e çmimeve eksportuese të disa mallrave karakteristike për eksportin e tyre dhe e gjithë kjo në kushtet kur masat fiskale kanë një efekt më të vogël në krahasim me ekonomitë e zhvilluara.

Disa masa në fushën ekonomike që janë praktikuar në shume vende, ku më shumë e ku më pak, kryesisht kanë të bëjë me:

- Reduktimin e shpenzimeve qeveritare dhe ato të sektorit privat për shpenzime jo të domosdoshme kapitale (ndërtimet e objekteve, infrastruktura jo e domosdoshme, veturat, e të ngjashme)
- Shtyrja e pagesave për kredi, për tatime e kontribute
- Asistenca sociale për të papunët dhe të varfrit

Konsiderohet se për t'i zbutur pasojat dhe për të siguruar një rikthim në normalitet sa më të shpejtë është me shumë rëndësi një bashkërenditje dhe gërshetim i konsolidimit të dy boshteve kyçe: shëndetit publik dhe mbështetjes së aktiviteteve ekonomike. Në fushën e shëndetit publik duhet të rritet gatishmëria e institucioneve të shëndetit publik për ta kontrolluar përhapjen e virusit (kapacitetit të vendosjes, testimit, mbrojtës), të rritet aftësia për testim rapid dhe aftësia e identifikimit, përcjelljes dhe mbikëqyrjes së kontakteve (baza e të dhënave). Në planin ekonomik praktikisht duhet rritur efektivitetin e masave që janë marrë edhe këtu dhe gjithandej në botë: subvencionet e huave, përkatësisht kredive; shtyrja e pagesave, taksave, kontributeve, kredive, taksave dhe intervenimet me grante e subvencione. Rivitalizimi i aktiviteteve ekonomike duhet të bëhet sipas prioritetëve të caktuara të cilat do të duhej të nxirreshin varësisht nga relevanca e sektorit të caktuar për nga kontributi i tij në GDP, punësime, etj. Sipas kësaj prioritet do të merrnin sektorët që kanë një peshë më të madhe në ekonomitë e vendit dhe që paraqesin një rrezikshmëri më të vogël, si p.sh. bujqësia, industria, ndërtimtaria, logjistika. Këta duhet të jenë qarku i parë i aktivizimit dhe i mbrojtjes nga mbyllja e serishme, në qarkun e dytë do të ishin patundshmëritë, shërbimet profesionale dhe të ngjashme dhe në qarkun e tretë (pesha më e ulët, por rreziku i lartë): akomodimi dhe ushqimi, argëtimet, udhëtimi.

Sa i përket boshtit shëndetësor është provuar se vendet me testime agresive, gjithëpërfshirëse kanë dalë më të suksesshme. Shembulli i Koresë së Jugut konsiderohet si një storie suksesi dhe është bazuar pikërisht në një testim agresiv, në evidentimin dhe përcjelljen e kontakteve të të infektuarve dhe karantinimin e obligueshëm të zonave të kufizuara.

³ A Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery: World Economic Outlook, IMF (June 2020)

⁴ Alicia García-Herrero and Elina Ribakova (maj 2020), Bruegel

3. KOSOVA NËN KËRCËNIMIN E COVID-19 DHE TË PROBLEMEVE TË STABILITETIT INSTITUCIONAL

3.1. Pasqyra Aktuale Epidemike

Qeveria e Kosovës tregoi një mobilitet dhe përkushtim për t'u përballur me virusin Covid, menjëherë pas paraqitjes së rasteve të para. Nga gjysma e marsit dhe deri në fund të majit zbatoi një strategji rigoroze frenimi kryesisht nëpërmjet kontrollit të rreptë të lëvizjes, karantinimit dhe mbylljes së aktiviteteve ekonomike e sociale. Kjo pasoi me një hapje të kontrolluar nga 18 maji, dhe me një hapje pothuajse totale, ndoshta tepër ekstensive, në fund të majit e në fillim të qershorit, duke përfshirë edhe kufijtë tokësorë dhe lejimin e ngjarjeve dhe manifestimeve që përfshinin me mijëra persona.

Duke marrë parasysh një dinamikë rreth dyjavore që nga fillimet e virusit del se dinamika më e lartë e rritjes së frekuencës së infektuarve ishte midis 30 mars dhe 15 prill, kur numri i të infektuarve rritet për 3.9 herë, pastaj në javën vijuese deri më 30 prill 1.9 herë, për të rënë në 1.1 -1.2 herë gjatë majit, dhe rritur gjatë qershorit në 1.6 herë. Megjithatë që nga 30 marsi e deri në fund të qershorit numri i të infektuarve është rritur nga 106 në 2079. Duke pasur parasysh situatën me kapacitetet e kufizuara të institucioneve shëndetësore ky numër dhe rritja e tij e mëtejme bëhet një barrë vështirë e përballueshme.⁵

Duke analizuar të njëjtat të dhëna në fund të qershorit në krahasim me 5 vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor (BP6) paraqiten këto të dhëna:

TABELA 1: Kosova/Ballkani Perëndimor 6 (%)⁶

Pjesëmarrja në popullsi		10.4 %
Pjesëmarrja në numrin e të infektuarve		9,1 %
Pjesëmarrja në raste aktive		13.7 %
Pjesëmarrja në numrin e të testuarve		3.9 %
Pjesëmarrja në numrin e të vdekurve		1.3 %

5 Llogaritur nga Instituti Riinvest duke u bazuar në të dhënat e Worldometer, Horosho-tam (për numrin e testeve), etj.

6 Llogaritur nga Instituti Riinvest duke u bazuar në të dhënat e Worldometer, Horosho-tam (për numrin e testeve), etj., gjendja më 29 qershor 2020.

Të dhënat e mësipërme na thonë se numri i të infektuarve është afërsisht proporcional (diçka më i vogël) në krahasim me popullsinë, për rreth 33% i lartë sa i përket rasteve aktive, numri i të testuarve 2.5 herë më i vogël në krahasim me rajonin, kurse numri i viktimave më shumë se 7 herë më i vogël sesa rajoni. Të gjitha këto krahasime nëse merren parasysh përpjesëtimet me numrin e popullsisë. Te numri i viktimave ndikon sigurisht edhe struktura moshore e popullsisë.

Krahasimi me vendet e caktuara të rajonit na nxjerr më së keqi në rastin e testimeve në raport me popullsinë, në vendin e tretë, në kuptim negativ (pas Maqedonisë e Shqipërisë) lidhur me rastet aktive në krahasim me popullsinë, në situatën më të volitshme sa i përket rastit të vdekjeve nga virusi (1.7% e të infektuarve të evidentuar) dhe në situatën më të pafavorshme lidhur me % e të infektuarve në krahasim numrin e të testuarve (11.8%), para Maqedonisë (10.7%) dhe Shqipërisë (10.4%). Përfundimi kryesor nga këto të dhëna është se kishim numër proporcionalisht të vogël të të testuarve dhe % e lartë e të infektuarve nga të testuarit. Kjo do të thotë se testimi ka qenë restriktiv dhe është bërë te personat që kanë shfaqur simptome më serioze të infektimit. Andaj duket se problemi themelor i Kosovës kanë qenë kapacitet e limituara për testim. Dhe kjo padyshim se ka tagrin e vet në rritjen e numrit të të infektuarve gjatë periudhave të mëvonshme e që shihet sidomos me situatën gjatë qershorit. Prej të dhënave nga burimet e përmendura mësojmë po ashtu se frekuenca mesatare e testimeve ditore ka ardhur duke u rritur dhe atë nga 190 raste në periudhën 13 mars -31 maj, në 289 raste testimesh mesatare ditore në periudhën 1 -29 qershor. Ndonëse në qershor kemi një dinamikë të rritur testimesh për 52%, duket sheshit se kjo nuk është e mjaftueshme dhe se problemi esencial në ballafaqimin me COVID-19 ende nuk është adresuar me tërë seriozitetin e nevojshëm.

3.2. Ekonomia midis shanseve dhe rreziqeve

Ndonëse ky punim ka të bëjë me aspektet ekonomike u ndalëm te situata epidemike pasi që boshti i politikave shëndetësore publike dhe kapaciteteve të institucioneve publike shëndetësore (humane e të pajisjeve teknike dhe financiare) është i pandashëm me boshtin e politikave, programeve ekonomike dhe angazhimeve për zbatimin e tyre dhe për shkak se, siç pamë më lart, nga kombinimi i këtyre dy boshteve mund të përvijohen edhe skenarët e zhvillimit të situatës më tutje.

Si është situata me ekonominë dhe aktivitete ekonomike? Në vlerësimet më të reja të FMN-së ende mbetet në projekcionet për një tkurrje të GDP-së 2020 në krahasim me 2019 për rreth 5 % e që është në përputhje me vlerësimet tona që nga fundi i marsit 2020⁷. FMN-ja evidenton edhe rreziqe të caktuara të cilat këtë tkurrje mund ta thellojnë edhe më shumë duke provokuar një katraktim edhe më të madh të eksportit, remitançave dhe të ardhurave në buxhet, e sidomos me fluiditetin e gjendjes politike tek e cila kohëve të fundit janë shoqëruar edhe rreziqe shtesë. Gjendja e përshkruar më lart në boshtin shëndetësor i bën këto rreziqe edhe më serioze.⁸

Se situata është për t'u marrë shumë seriozisht e dokumenton edhe raporti i Institutit Riinvest në kuadër të këtij projekti me KFOS, i cili dokumenton se infuzioni nga Pakoja emergjente prej rreth 180 milionë Eurosh është zbatuar vetëm 30% për shkak të problemeve e kapaciteteve teknike por edhe neglizhencës që të krijohen kushtet për rishikim të buxhetit nga Qeveria e Kuvendi⁹ dhe forcat politike në Kuvend. Marrëveshjet me institucionet financiare ndërkombëtare, kryesisht me FMN-në, që ndërlidhen me të dyja -Pakon emergjente (Qeveria e kaluar) dhe Programin e rimëkëmbjes të proklamuar nga Qeveria e re ende mbesin peng i mosratifikimit që ka burimin në divergjencat partiake që dëmton shumë ekonominë e vendit jo vetëm tash por thuaja një dekadë, por tani me një tendencë përkeqësimi në një situatë kritike¹⁰.

7 Shih Telegrafi, 31 mars 2020 (Intervistë M. Mustafa)

8 IMFKOSEA2020001.pdf

9 Seanca e Kuvendit RKS, Qershor 2019

10 Shih debati në Kuvendin e Kosovës

Infuzioni nga Pakoja emergjente prej rreth 180 milionë Eurosh është zbatuar vetëm 30% për shkak të problemeve e kapaciteteve teknike por edhe neglizhencës që të krijohen kushtet për rishikim të buxhetit nga Qeveria e Kuvendi dhe forcat politike në Kuvend. FMN-ja evidenton edhe rreziqe të caktuara të cilat këtë tkurrje mund ta thellojnë edhe më shumë duke provokuar një kontraktim edhe më të madh të eksportit, remitancave dhe të ardhurave në buxhet, e sidomos me fluiditetin e gjendjes politike tek e cila kohëve të fundit janë shoqëruar edhe rreziqe shtesë.

Instituti Riinvest ka intervistuar në pjesën e parë të qershorit udhëheqësit e 35 kompanive reprezentative e me peshë thuaja nga të gjithë sektorët me kontribut në krijimin e GDP-së, përkatësisht vlerën e re në Kosovë. Covid-19 ka goditur rëndë operacionet e kompanive kosovare duke reduktuar shitjet (përpos tregtisë) nga 10 % deri në 90%) në periudhën mars - 18 maj, duke përjashtuar akomodimin në hotele dhe gastronominë ku kuptohet goditja ka qenë me ndërprerje të punës. Pas 18 majit dhe në fillim të qershorit situata është përmirësuar në gjithë sektorët dhe reduktimi i shitjes është zvogëluar në 20- 50% në krahasim me gjendjen para pandemisë, me përjashtim të hoteleve ku ende kapacitetet shfrytëzoheshin jo më shumë se 3-5%. Disa restorante dhe kafene kanë arritur të zhvillojnë një aktivitet prej 30-40 % në krahasim me situatën para pandemisë. Përjashtim nga këta trende në maj dhe qershor bën tregtia ku shitjet janë zvogëluar në krahasim me mars dhe prill rreth 10-20 %, për shkak të efekteve psikologjike në fazën e parë por edhe nga efekti i rënies së fuqisë blerëse në fazën e dytë ¹¹.

Pozitive është se sipas këtyre intervistave, e që është një karakteristikë e shprehur, nuk ka ndodhur zvogëlimi i punësimit dhe përjashtimeve nga puna, mirëpo trendi këtij sigurisht varet se si do të zhvillohet situata më tutje dhe nga zbatimi i Programit të rimëkëmbjes. Për dallim nga kjo të gjitha këto kompani kanë ndërprerë ose shtyrë investimet në një rang nga 50,000 – 4,000,000 Euro. Dhe kjo padyshim është problemi kyç që duhet adresuar. Udhëheqësit e kompanive e shohin një faktor shumë të rëndësishëm të rimëkëmbjes, me një efekt të theksuar shpërndarës (spillover), mbajtjen e nivelit të theksuar të remitancave dhe konsumin e diasporës në Kosovë gjatë vizitave të tyre sidomos verës – “Turizmi i Diasporës”. Jo vetëm restorantet e tregtia, por edhe industria ushqimore, ndërtimtaria, patundshmëritë, bankat, shërbimet pa dallim, dhe thuaja gjithë të intervistuarit kërkojnë kategorikisht që të merren të gjitha masat e nevojshme e të krijohen parakushtet për të mundësuar fluksin e bashkatdhetarëve tanë nga diaspora gjatë sezonit veror në numër sa më të madh. Një rrethanë pozitive, jo pa efekt, në gjithë këtë pasqyrë të situatës ekonomike është se remitancat në tremujorin e parë të 2020 kanë një rritje të lehtë në krahasim me vitin paraprak, kurse ka një rënie në karasiam me muajin e njëjtë të 2019, nga 60.3 ndaj 68.8 milion Euro, por pa përfshi edhe kaanlet e tjera të dergese, jashtë sistemit financiar kështuqë nuk ende nuk shfaqin shenja brengosëse zvogëlimi në krahasim me vitin e kaluar¹².

11 Intervista gjysmë të strukturuar e të thelluara me kompani nga sektorë të ndryshëm (qershor 2020).

12 BQK : Buletini mujor statistikor, Prill 2020

Thuaja pa përjashtim të intervistuarit nuk kanë ndjerë efekte për t'u përmendur nga Pakoja emergjente. Ata kanë pritje serioze nga Programi i rimëkëmbjes që, siç është proklamuar nga Qeveria, gjatë qershorit parashihet një intervenim prej 1,2 miliard Eurosh dhe atë gjatë vitit 2020 (700 milionë Euro) dhe 2021 (500 milionë Euro). Rekomandimet e tyre lidhur me atë se çfarë duhet të përmbajë ky program janë shumë të arsyeshme dhe larg një liste dëshirash. Ato fokusohen në lehtësimin e qasjes në financa, lehtësimin e kushteve të kredisë, duke subvencionuar ose mbuluar tërësisht interesat, duke zgjatur afatin e pagesave, riprogramuar kreditë, siguruar pushim (grace period) në kthimin e obligimeve kreditore. Është interesant se ka pasur pak insistim në grante dhe mjete pa kthim. Kjo ndoshta shpjegohet me faktin se kemi të bëjmë me kompani të etabluara. Shumë kërkesa në fushën e politikës fiskale ndërlidhën me zbatimin korrekt dhe përsosjen në disa segmente të Pakos fiskale 1 dhe 2, duke theksuar efektet pozitive të saj edhe deri tani. Duket se ende ka disa (jo shumë) probleme serioze lidhur me tarifat dhe TVSH-në tek importi i inputeve për prodhim, pastaj tek eksporti. Këtu duhet shtuar edhe procedurat e gjata dhe burokratike të rimbursimit të TVSH-së dhe të një situate jo logjike lidhur me TVSH-në te grumbulluesit e produkteve primare bujqësore dhe te restorantet ku ka një problem serioz që është krijuar pas përshkallëzimit të TVSH-së në 8 dhe 18% në vend të normës lineare prej 16% që ishte më parë.

Programi qeveritar duket mjaft i fokusuar dhe i strukturuar dhe i qartë në objektivat e tij dhe i arsyeshëm edhe sa i përket vëllimit të paraparë të intervenimit. Ky program padyshim do të mund dhe duhet të përmirësohet në disa aspekte në linjën e kërkesave të bizneseve që u prezantuan më lart. Problemi kryesor është se këtu nuk shohim ndërlidhjen e domosdoshme midis boshtit shëndetësor dhe atij ekonomik. Nuk ka një indikacion për investime të shpejta në konsolidimin e kapaciteteve të institucioneve shëndetësore në aspektin e kapaciteteve teknike, pajisjeve dhe kapaciteteve humane dhe përmirësimit të kushteve të punës së tyre për të përballuar situata serioze siç është kjo me COVID. Kjo si duket është një sfidë shumë serioze dhe që kërkon një nivel tjetër të intervenimeve prej atyre që kemi pasur këto dy dekada. Problemi tjetër po ashtu i rëndësishëm është se sa dhe kur ky program do të mund të bëhet operativ dhe i zbatueshëm e që lidhet me situatën e rënduar politike, problemet me funksionimin e Kuvendit dhe dialogun me Serbinë.

Situata ekonomike dhe perspektivat e mëtejme si dhe rekomandimet më të hollësishme do të jepen në një Raport përmbledhës që Instituti Riinvest do ta publikojë dhe debattojë në një audiencë më të gjerë, në gjysmën e dytë të këtij muaji.

4. PËRFUNDIM DHE REKOMANDIME

Situata epidemiologjike dhe nën influencën e saj ajo ekonomike edhe në planin global dhe në atë nacional, po zhvillohet më shumë sipas skenarëve jo aq të volitshëm (shih Skenari A1 më lart). E tërë kjo sepse virusi po shfaqet më rezistues dhe me incidencë edhe në tremujorin e tretë të vitit. Andaj institucionet prestigjioze ndërkombëtare duke përfshirë edhe FMN-në kanë korrigjuar projeksionet duke parashikuar një tkurrje më të madhe ekonomike sesa që parashihej në fillim. Në Kosovë kjo rëndohet edhe më shumë sepse ngjashëm me shumicën e vendeve të rajonit (sidomos Maqedoninë dhe Shqipërinë) ka rritje të numrit të të infektuarve dhe rasteve aktive. Situata e brishtë politike dhe paaftësia e faktorit politik që të ngritët mbi interesat e ngushta e të sigurojë një unitet dhe konsensus minimal për t'u përballur me situatën ngërthen rreziqe serioze në aprovimin e marrëveshjeve ndërkombëtare që ndërlidhen me asistencën financiare, me rishikimin e buxhetit dhe me vënien në jetë të gjithë segmenteve të programit të rimëkëmbjes. Duket se edhe investimet serioze në ngritjen e kapaciteteve teknike dhe humane të institucioneve të shëndetit publik janë në vonesë.

Rekomandimet e natyrës emergjente e me prioritet:

- 1 Rritja e përgjegjësisë së subjekteve politike të përfaqësuara në Kuvendin e Kosovës dhe konsolidimi urgjent i funksionimit të Kuvendit ashtu që të mund të marrë vendime me shumicën e kualifikuar kur është fjala për marrëveshjet ndërkombëtare dhe shumicën e thjeshtë për çështjet e tjera.
- 2 Përfshirja urgjente të sektorit të shëndetësisë me intervenim të strukturuar dhe kuantifikuar e me burime të sigurta dhe me prioritet për investime të shpejta për rritjen dhe konsolidimin e kapaciteteve teknike, pajisjeve dhe kapaciteteve humane dhe gjithashtu edhe për përmirësimin e kushteve të punës në këtë sektor për të përballuar situata serioze siç është kjo me COVID ose të ngjashme.
- 3 Krijimi i mekanizmave në kuadër të Qeverisë dhe akterëve të tjerë për zbatimin e Programit të rimëkëmbjes, duke përfshirë monitorimin e efekteve në ekonominë e vendit dhe sektorë të caktuar, transparencën dhe llogaridhënien.
- 4 Krijimi i një Plani aksional për të siguruar ardhjen e mërgimtarëve në pushimet verore në Kosovë.

REFERENCAT

- Crisis Like No Other, An Uncertain Recovery: World Economic Outlook, IMF (June 2020)
- Alicia García-Herrero and Elina Ribakova , Bruegel , Maj 2020
- IMFK0SEA2020001.pdf
- Joseph E. Stiglitz : Internationalizing the Crisis, Project Syndicate, Prill 2020
- MCKinsey&Company : Covid -19, Briefing Material, Global Health Crises Response , April 2020
- Pëllumb Q. Çollaku: Implikimet Ekonomike e Sociale të Covid -19, Kosova dhe Ballkani Perëndimor, Instituti Riinvest Qershor 2020
- Visar Vokrri : Pakoja Fiskale Emergjente , implikimet dhe sfidat e zbatimit, Instituti Riinvest, Qershor 2020

